

ORANŻERIA W ZESPOLE DWORSKO-PARKOWYM W WITULINIE

Elżbieta Przesmycka, Kamila Boguszewska

Wydział Architektury, Politechnika Wroclawska
Faculty of Architecture, Wrocław University of Technology
Katedra Roślin Ozdobnych i Architektury Krajobrazu, Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie
Institute of Ornamental Plants and Landscape Architecture, University of Life Sciences in Lublin
e-mail: elzbieta.przesmycka@pwr.wroc.pl, kamila_boguszewska@interia.eu

Streszczenie. Budynki oranżerii były bardzo popularne w XIX w. na terenie dawnej Rzeczypospolitej. Stanowiły one nieodłączny element założeń rezydencjonalnych. W zależności od charakteru założenia budynki oranżerii otrzymywały różnorodną formę architektoniczną. Oprócz budowli reprezentacyjnych powstawały również mniejsze cieplarnie, często drewniane, usytuowane na granicy ogrodów użytkowych. Artykuł przedstawia przykład właśnie tego typu budynku.

Słowa kluczowe: oranżeria, Witulin, neogotyck, założenie dworsko-parkowe

WSTĘP

W północnej części województwa lubelskiego, po południowej stronie drogi biegnącej z Leśnej do Białej Podlaski usytuowane są pozostałości dawnego zespołu dworsko-parkowego w Witulinie. Do chwili obecnej na terenie parku dworskiego zachował się budynek kuchni dworskiej i spichlerz, zaś po stronie południowej zespół gorzelni. Na granicy obecnego boiska szkolnego, umieszczonego w granicach parku, zlokalizowana została neogotycka oranżeria.

Od pierwszej połowy XVII w. majątek Witulin często zmieniał swoich właścicieli. W 1642 r. rodzina Koniecpolskich sprzedała Witulin Janowi z Dąbrowicy Firlejowi. Następnymi właścicielami byli: Krzysztof Sapieha, później zaś Krzysztof Piekarski wojewoda brzeski. Majątek pozostał w rodzinie Piekarskich aż do roku 1669, kiedy to następnym dziedzicem został Sawicki, zięć wojewody Brzeskiego. Dziewiętnaście lat później sprzedaje on Witulin Janowi Pieniążkowi wojewodzie sieradzkiemu. W 1700 r. jego córka Marya Kazimiera wniosła w posagu majątek Karolowi Juliuszowi Odrowążowi, hrabiemu Sedlnickiemu. Wybudował on na miejscu wcześniejszej siedziby (która uległa spaleniom około 1720 r.) drewniany dwór¹.

¹ J. Łoski, *Witulin* [w:] *Tygodnik Ilustrowany*, t. I, 1876, s. 18.

Modrzewiowy dwór² był okazałym budynkiem³. Prostopadle do elewacji frontowej dworu usytuowano aleję lipową. Dwór poprzedzony był okrągłym trawiastym dziedzińcem otoczonym czterema oficynami. Brama wjazdowa składała się z czterech murowanych słupów.

Ryc. 1. Park dworski w Witulinie w 1937 r., zbiory Białskiej Biblioteki Cyfrowej

Fig. 1. Park in Witulin estate in 1937, archive: Białska Biblioteka Cyfrowa

Właściwy park rozciągał się od tylnej elewacji dworu aż po rzekę Białkę. Słynny na całą Polskę był jego starodrzew⁴, składający się ze świerków sadzonych przez Jana Firleja⁵.

² Oparty został na planie prostokąta, dziewięcioosiowy, jednokondygnacyjny. Trójosiowa część środkowa posiadała piętro. Wejście do budynku poprzedzał arkadowy portyk poroździelany pilastrami, wspierający balkon. Dwór przykryty był dachem czterospadowym z dwoma lukarnami, kryty drewnianym gontem. (Za: R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej, województwo brzesko-litewskie nowogródzkie*, 1992, t. 2, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1992, s. 155).

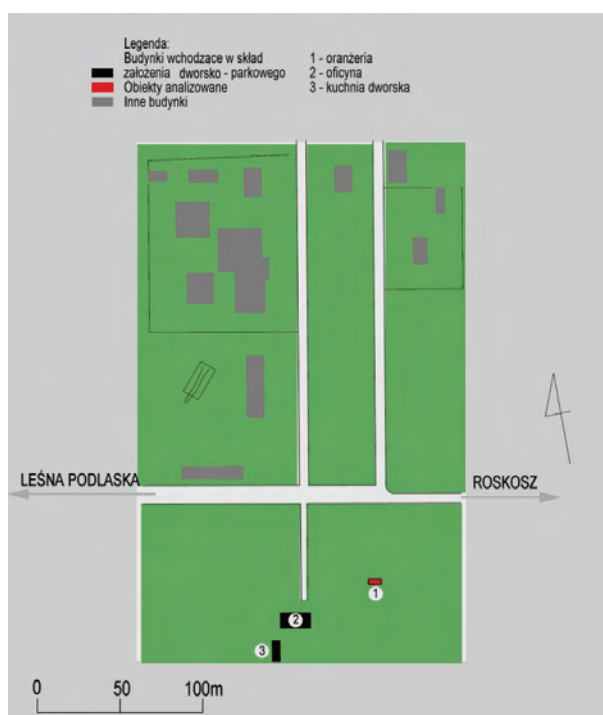
³ Dwór w Witulinie był wielki na 100 łokci długi, a wznosił się nad nim dach dysproporcjonalnej wysokości. (Za: W. Wężyk, *Kronika Rodzinna*, oprac. M. Dernałowicz, Warszawa 1987, s. 33–34).

⁴ Franciszek Wężyk tak pisał o witułińskich świerkach: „One dawały cień i chłód moim rodzicom, pod nimi upłynęło moje dzieciństwo i wiek dojrzały, pielęgnowałem je starannie, by jeszcze mogły ocenić moich następców. Ale nie ma nic trwałego na ziemi! Po licznych pojedynczych wywrotach, burza letnia w roku 1853 część ich znaczną zwała, a ta, która w dniu 1 czerwca 1855 r. tamte strony nawiedziła, zaledwie ich cząstkę zostawiła dalszej pamięci”. (Za: *Żywot Franciszka Wężyka z użyciem głównie własnych zapisków poety skreślony przez Stanisława*

W 1761 r. nowym właścicielem Witulina został Kazimierz z Wielkiej Rudy Wężyk. Następnie zaś jego syn Feliks. Majątek pozostawał w rodzie Wężyków przez blisko 200 lat. Ostatnim właścicielem majątku był Feliks Wężyk, który ze względów finansowych był zmuszony sprzedać majątek Wandzie Piaseckiej.

Na początku II wojny światowej dobra Witulin posiadały powierzchnię 624 ha. Podczas wojny majątkiem zarządzał Niemiec Wilhelm Stepun⁶. W trakcie działań wojennych spłonął drewniany dwór, zaś z dawnego zespołu dworsko-parkowego pozostał park z nielicznym historycznym drzewostanem (o powierzchni sześciu hektarów) wraz z zabudowaniami dworskimi: oranżerią, spichlerzem, kuchnią i oficyną dworską.

Obecnie zespół dworsko-parkowy użytkowany jest przez nadleśnictwo Biała Podlaska oraz szkołę podstawową⁷ (ryc. 2).

Ryc. 2. Schemat założenia dworsko-parkowego w obecnych granicach, oprac. K. Boguszewska

Fig. 2. Schematic plan of Witulin estate in contemporary borders, edited by K. Boguszewska

Tomkowicza, [w:] *Pisma Franciszka Wężyka. Poezje z pośmiertnych rękopisów*, wyd. S. Tomkowicz, t. II, Kraków 1878, s. 296).

⁵ W. Wężyk, *Kronika Rodzinna*, 1987, oprac. M. Dernałowicz, Warszawa, s. 33–34. R. Aftanazy, *Dzieje...*, op. cit., s. 156.

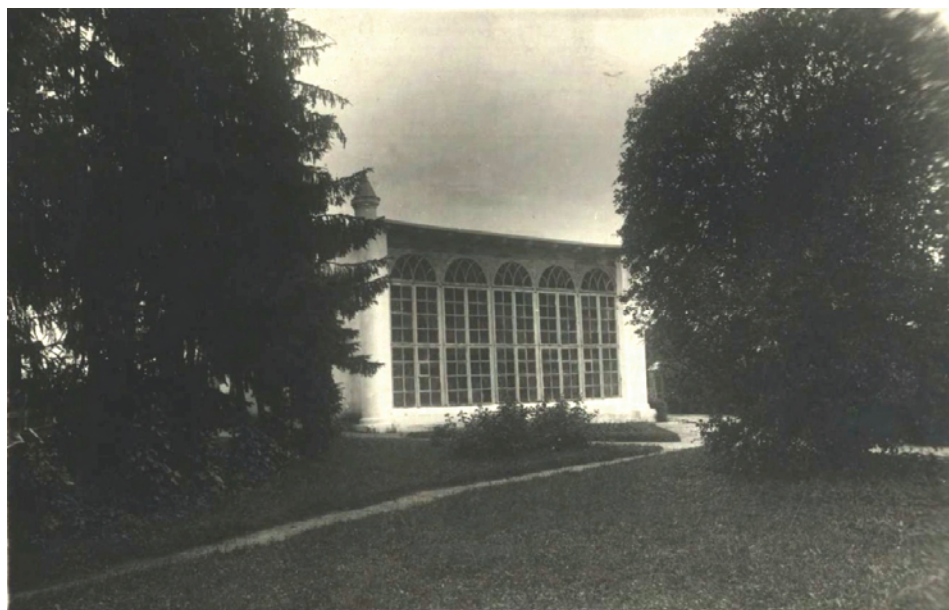
⁶ J. Żywicki, *Architektura neogotycka na Lubelszczyźnie*, idea MEDIA, Lublin 1998, s. 333.

⁷ D. Fijałkowski, M. Kseniak, *Parki wiejskie Lubelszczyzny stan ochrona i rewaloryzacja biocenotyczna*, 1982, PWN, Warszawa, s. 296–297.

ORANŻERIA

Ruiny neogotyckiej oranżerii usytuowane są we wschodniej części parku. Budynek został wybudowany w II poł. XIX w. Pierwotnie oranżeria graniczyła z dziedzińcem gospodarczym (obecnie boiskiem szkolnym).

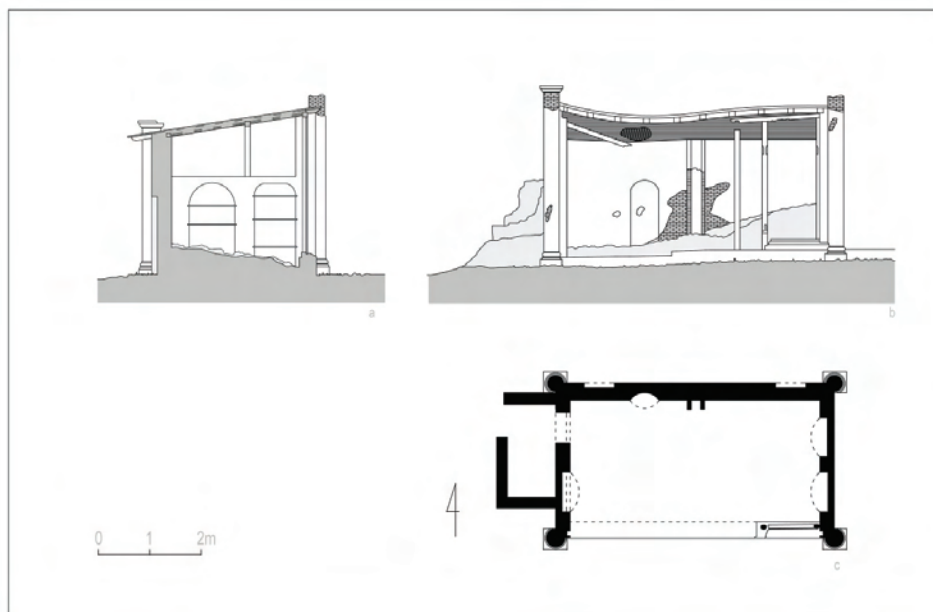
Oranżeria, na planie wydłużonego prostokąta, wybudowana została z cegły. Ciepłarnia była budynkiem parterowym, niepodpiwniczonym przekrytym dachem jednospadowym. Elewacja południowa oranżerii posiadała pięć dużych, prostokątnych okien zamkniętych półkoliście. Drewniane szprosły okienne tworzyły kwadratowe kwatery, które w zamknięciu otworów wyginały się i krzyżowały ostrołukowo⁸. Budynek po drugiej wojnie światowej znajdował się we względnie dobrym stanie, o czym świadczą zachowane fotografie i dokumentacje będące w archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. W wyniku złego użytkowania (oranżerię wykorzystywano jako skład narzędzi), a także podpalenia budynek popadł w ruinę. Jeszcze na początku lat 80. XX w. obiekt można było uratować. W chwili obecnej z dawnej oranżerii pozostały tylko trzy ściany.

Ryc. 3. Oranżeria w Witulinie w 1937 r., zbiory Białskiej Biblioteki Cyfrowej

Fig. 3. Orangerie in Witulin in 1937, archive: Bialska Biblioteka Cyfrowa

⁸ J. Żywicki, *Architektura neogotycka na Lubelszczyźnie*, idea MEDIA, Lublin 1998, s. 334.

Ryc. 4. Witulin, oranżeria, a – przekrój, b – elewacja południowa, c – rzut, stan w roku 1983. Oprac. K. Boguszevska, (na podstawie: E. Mącik, *Inwentaryzacja architektoniczno-konserwatorska*, s. 636 c, WUOZ/Radzyń Podlaski, 1983).

Fig. 4. Witulin, orangery, a – section, b – south facade, c – plan, in 1983, edited by K. Boguszevska, (based on: E. Mącik, *Inwentaryzacja architektoniczno-konserwatorska*, s. 636 c, WUOZ/Radzyń Podlaski, 1983)

PODSUMOWANIE

Początek XXI w. nie przyniósł znacznych korzyści wynikających z przynależności do struktur unijnych i wykorzystania środków finansowych przeznaczonych na rewitalizację historycznych założeń rezydencjonalnych. Tylko nieliczne gminy na terenie Lubelszczyzny uzyskały pieniądze na odnowę zabytkowych założeń ogrodowych. Większa część zespołów (najczęściej zdewastowanych) nie została sprywatyzowana ani tym bardziej zwrócona prawowitym właścicielom. Tym samym założenia te skazane są na całkowite zniszczenie. W ciągu ostatnich 10 lat proces ten postępuje bardzo szybko, a jeszcze istniejące nieliczne obiekty niszczejają pozostawione bez opieki. Niechlubnym przykładem jest tutaj przykład oranżerii w Witulinie opisanej w powyższym artykule.

PIŚMIENICTWO

- Aftanazy R., 1992. *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej, województwo brzeskolitewskie nowogródzkie*, t. 2, Zakł. Narod. im. Ossolińskich, Wrocław 1992, s. 155.
- Fijałkowski D., Kseniak M., 1982. *Parki wiejskie Lubelszczyzny stan ochrona i rewitalizacja biocenotyczna*, PWN, Warszawa, s. 296–297.
- Łoski J., 1876. *Witulín*, [w:] *Tygodnik Ilustrowany*, t. I, s. 18.
- Mącik E., 1983. *Inwentaryzacja architektoniczno-konserwatorska*, s. 636 c, WUOZ/Radzyń Podlaski.
- Wężyk W., 1987. *Kronika Rodzinna*, oprac. M. Dernałowicz, Warszawa, s. 33–34.
- Żywicki J., 1998. *Architektura neogotycka na Lubelszczyźnie*, idea MEDIA, Lublin, s. 334.
- Żywot Franciszka Wężyka z użyciem głównie własnych zapisków poety skreślony przez Stanisława Tomkowicza*, [w:] *Pisma Franciszka Wężyka. Poezje z pośmiertnych rękopisów*, 1878, wyd. S. Tomkowicz, t. II, Kraków, s. 296.

ORANGERY IN WITULIN MANSION

Abstract. Conservatory buildings were very popular in the nineteenth century. They were an integral part of residential estate. Depending on the character of the assumption conservatory buildings received varied architectural form. Apart to the representational structures, smaller, wooden greenhouses were designed. This kind of buildings were located on the border of residential gardens. The article presents an example of this type of building.

Key words: conservatory, Witulin, Neo-Gothic, residential estate